

Emanuela Timotin

TRADIȚIA ROMÂNEASCĂ A APOCRIFULUI *VIAȚA LUI ADAM ȘI A EVEI*. PRIMA TRADUCERE¹

Viața lui Adam și a Evei este singurul apocrif românesc consacrat exclusiv figurilor protopărinților. Scrierea a circulat intens în literatura creștină și a cunoscut mai multe tradiții: armeană, coptă, georgiană, greacă, latină, slavonă². Toate narează viața primilor oameni, povestită fie de Eva, fie de Adam, când acesta, aflat pe patul de moarte, este înconjurat de întreaga sa familie. Textul este fidel fragmentului din *Geneză* (1,26–5,5), de la care împrumută toate motivele constitutive, uneori reformulându-le, dar adaugă și o serie de teme noi.

I. MANUSCRISELE ROMÂNEȘTI ALE APOCRIFULUI

Istoria românească a *Vieții lui Adam și a Evei* a început să fie cercetată de Moses Gaster, care cunoștea un singur codice cuprinzând apocriful: ms. 469 din

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

² Pentru tradiția armeană a apocrifului, vezi M. E. Stone, *The Penitence of Adam*, Louvain, 1981 [Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptores armeniaci, 14]; idem, *Adam and Eve in the Armenian Tradition. Fifth through Seventeenth Centuries* Atlanta, 2013; pentru tradiția coptă, vezi recent S. J. Gathercole, *The Life of Adam and Eve (Coptic Fragments)*, în R. Bauckham, J. R. Davila, A. Panayotov (ed.), *Old Testament Pseudepigrapha*, I, Michigan – Cambridge, 2013, p. 22–27; pentru tradiția georgiană, vezi J.-P. Mahé, *Le livre d'Adam géorgien*, în R. van den Broek, M. J. Vermaseren (ed.), *Studies in Gnosticism and Hellenistic religions (= Festschrift G. Quispel)*, Leiden, 1981, p. 227–60; pentru tradiția greacă, vezi M. Nagel, *La vie d'Adam et d'Ève (Apocalypse de Moïse)*, vol. I-III, Lille, (Service de reproduction, Université de Lille III), 1974; J. Tromp, *The Life of Adam and Eve in Greek: A Critical Edition (Pseudepigrapha Veteris Testamenti Graece, 6)*, Leiden, 2005; pentru versiunile latine, vezi *Vita latina Adae et Evae*, vol. I–II, cura et studio Jean-Pierre Pettorelli, adiuvante et opus perficente Jean-Daniel Kaestli, synopsis *Vitae Adae et Evae* latine, graece, armeniace et iberice cura Albert Frey, Jean-Daniel Kaestli, Bernard Outtier et Jean-Pierre Pettorelli, Brepols, 2012 (Corpus christianorum, *Series apocryphorum*, XVIII–XIX). Pentru tradiția slavonă, care stă la baza tradiției românești, vezi V. Jagić, *Slavische Beiträge zu den biblischen Apocryphen*, „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, XLII, 1893, p. 1–104; E. Turdeanu, *La Vie d'Adam et Eve en slave et en roumain*, în *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981 (*Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha*, V), p. 80–104; Anisava Miltenova, *Текстологически наблюдения върху два апокрифа*, „Старобългарска литература”, XI, 1982, p. 35–66; Dimitrinka Dimitrova, *Към въпроса за историята на текста на апокрифа Слово за Адам и Ева*, „Старобългарска литература”, XI, 1982, p. 70–81; A. Miltenova, *Слово за Адам и Ева*, în Donka Petkanova (coord.), *Старобългарска литература*, Veliko Târnovo, 2003, p. 465–466.

Biblioteca Academiei Române. În 1883, Gaster a editat parțial textul³, pe care l-a utilizat, de altfel, în amplul său studiu despre „Zidirea lumii”, publicat în același an în *Literatura populară română*⁴.

În 1929, Nicolae Cartoian a revenit asupra subiectului și a vorbit despre trei codice cuprinzând *Viața lui Adam și a Evei*, toate conservate în același fond de manuscrise: ms. rom. 469, 2158, 3813⁵.

Cel mai important studiu asupra istoriei românești a textului îi aparține lui Emil Turdeanu, care, în 1981, a analizat tradițiile slavonă și română și a menționat cinci manuscrise cuprinzând apocriful, adăgând codicelor deja citate ms. 1255 și 5299 din Biblioteca Academiei Române⁶. Acestea ilustrează, după cum a demonstrat Turdeanu, două traduceri distincte, care provin dintr-o unică redacție slavonă și care se deosebesc printr-un număr redus, dar stabil de elemente⁷.

Documentarea în Biblioteca Academiei Române mi-a permis să constat că inventarul de manuscrise întocmit de Turdeanu este lacunar, deoarece a fost realizat când autorul era în exil. În afara codicelor repertoriate de Turdeanu, am identificat alte trei manuscrise conținând apocriful: ms. 938 (f. 347^r–350^r), 3275 (f. 1^r–3^v) și 5054 (f. 101^r–106^v).

Cercetările consacrate apocrifului au adus în discuție și alte manuscrise care ar cuprinde *Viața lui Adam și a Evei*. Nicolae Cartoian, de exemplu, nota că ms. 2183 din Biblioteca Academiei Române ar conține „o nouă traducere”, dar codicele nu cuprinde niciun text despre Adam și Eva⁸. De asemenea, Mihai Moraru a evocat ms. 4104 (f. 123^{r-v}) și ms. 5047 (7^r–8^v) din același fond de manuscrise⁹: în ms. 4104 se află însă un text înrudit cu *Viața lui Adam și a Evei*, o lamentație a lui Adam la ieșirea din rai, tip de text cunoscut sub numele de „verș al lui Adam”¹⁰; în ms. 5047 se află o narațiune moralizatoare a istoriei din *Geneză*.

³ M. Gaster, *Texte române inedite din secolul XVII*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, 1883, p. 78–80; cu aceeași ocazie, a editat și un fragment din apocriful *Palia istorică* păstrat în același miscelaneu. M. Gaster a republicat fragmentul din *Viața lui Adam și a Evei* în *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du XVIme au XIXme siècle*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. 63–65. Mircea Angheliescu a sugerat, fără argumente, că fragmentul apocrifului editat de Gaster ar proveni din ms. 2658; vezi idem, *Literatura populară română*, ed. M. Angheliescu, București, 1983 (1883), p. 384–385, n. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 184–188.

⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenței sud slave*, București, 1929, p. 49–59, în special p. 57 pentru inventarul manuscriselor.

⁶ E. Turdeanu, *art. cit.*, p. 104–110.

⁷ *Ibidem*, p. 93–114, p. 99–100 pentru diferențele dintre traduceri.

⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, 1929, p. 57.

⁹ Vezi I. C. Chițimia, Stela Toma, (coord.), *Crestomația de literatură română veche*, vol. I, Cluj-Napoca, 1984, p. 201.

¹⁰ Scrierea nu se poate citi integral, deoarece colțul de sus din partea dreaptă a filelor este rupt. Pentru verșurile lui Adam, vezi M. Gaster, *art. cit.*, 1883, p. 76, 80–83; idem, *op. cit.*, 1983, p. 187–192; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 57–58 (cu bibliografie); S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 192.

2. MANUSCRISELE ROMÂNEȘTI ALE PRIMEI TRADUCERI A APOCRIFULUI

Textele românești debutează cu precizarea că, înainte de păcat, Adam stăpânea întreg raiul; odată izgonit, el rămâne în Eden, în fața paradisului și are un vis profetic, în care vede uciderea lui Abel de către Cain. După 970 de ani, Adam se îmbolnăvește și familia sa, compusă din 6000 de bărbați, se adună în jurul său și încearcă să afle de la Eva ce se întâmplă cu tatăl lor. Ea își amintește cum Adam păzea părțile nordice și estice ale raiului, iar ea pe cele vestice și sudice și cum Dumnezeu le-a cerut să nu mănânce dintr-un singur pom. La plecarea acestuia din rai, diavolul, sub forma unui înger, le spune protopărinților că, dacă ar mânca din fructul interzis, ar fi, la rândul lor, dumnezei, dar nu îi poate convinge. Tot sub formă angelică, diavolul îl convinge pe șarpe să meargă să îi ispitească pe cei doi oameni. Știind că șarpele este foarte iubit de Dumnezeu, Eva mănâncă, moment în care cad toate frunzele copacilor din partea îngrijită de ea. Adam se apropie, este convins de Eva să mănânce din fructul oprit și cad toate frunzele raiului, mai puțin cele ale smochinului, din care cei doi își fac haine. Însoțit de îngeri, Dumnezeu coboară în rai, îl judecă pe Adam și îl izgonește din rai, în pofida rugăciunilor arhanghelului Ioil.

După 15 zile petrecute plângând în fața porții raiului, protopărinții pleacă să caute hrană, dar nu găsesc decât buruieni. Se întorc în Eden și Adam îi cere lui Dumnezeu o floare, pentru a-l slăvi. Dumnezeu le trimite arome și, după ce Adam își împlinește rugăciunea, îi dă acestuia a șaptea parte din rai, precum și toate animalele și păsările, pe care Adam le numește și le împarte în domestice și sălbatice.

Adam începe să are, pentru a-și procura hrana, dar diavolul îl oprește, spunând că pământul îi aparține, și îl convinge să semneze un contract prin care să i se declare supus, contract care este ascuns în Iordan. La propunerea Evei, pentru a scăpa de urmărirea diavolului, primii oameni fac penitență: Adam 40 de zile în Iordan, Eva 44 de zile în Tigru, perioadă în care ea reușește să dejoace o nouă ispitire din partea diavolului.

Stabiliți în Madiam, protopărinții îi nasc pe Abel și pe Cain; la 14 ani, Cain își omoară fratele, iar Adam își îngroapă fiul în Rion. Eva îl naște pe Sit. Acesta îi spune tatălui său bolnav că va merge în rai să-i aducă un leac pentru a-l vindeca. Adam tânjește după o ramură de măslin și își amintește că, după ce el și Eva au păcătuit, Dumnezeu i-a anunțat că va da oamenilor 72 de boli și femeilor durerile nașterii.

În drumul spre rai, Sit și Eva sunt oprți de o fiară numită Gorgonia. Eva îi amintește de puterea pe care ea și Adam au avut-o asupra tuturor animalelor, dar fiara îi amintește de păcatul comis, iar călătorii încep să plângă înaintea porții raiului. Un înger îi spune lui Sit că Adam nu se poate vindeca, fiindcă se apropie de moarte, dar îi dă, totuși, o ramură din arborele interzis. Adam recunoaște creanga, își împletește din ea o cunună pe care și-o pune pe cap, iar sufletul său este dus aproape de Dumnezeu. Eva și Sit văd cum, grație rugăciunilor îngerilor și ale arhanghelului Mihail, Dumnezeu ia sufletul lui Adam. Apoi Dumnezeu îi arată lui Sit unde să-și îngroape tatăl. Eva îl roagă pe Dumnezeu să ia și sufletul său și moare după șase zile, fiind îngropată lângă Abel. Din cununa de pe capul lui Adam crește un copac.

Textul românesc este apropiat de unele versiuni slavone scurte ale apocrifului, precum cea rusească din secolul al XVII-lea publicată de A. Pypin¹¹ sau, în special,

¹¹ A. Pypin, *Памятники старинной русской литературы*, III, Sankt Petersburg, 1862, p. 4–7; textul slavon are totuși, față de manuscrisele românești, o parte finală mai amplă, care descrie legătura dintre copacul răsărit din coroana de pe capul lui Adam și crucea lui Hristos.

cea ucraineană din secolele al XVI-lea – al XVII-lea publicată de I. Franko, despre care Emil Turdeanu a spus că ar fi fost realizată de un scrib care locuia într-o regiune românească, mai exact în satul Dubăuți din Suceava¹².

Prima traducere românească a apocrifului este păstrată în patru manuscrise: ms. 469 (f. 384^r–407^r), ms. 1255 (f. 18^{r-v}), 3813 (f. 91^r–101^v) și 5054 (f. 101^r–106^v).

a) Manuscrisul 469 a atras în repetate rânduri atenția cercetătorilor. Codicele, de 474 file¹³, cuprinde șapte texte: *Palia istorică* (text acefal) (f. 1^r–380^v)¹⁴; *Viața lui Adam și a Evei* (= Începem de la Adamu până în svârșitu toate cumu s-au făcut: Bitiia) (f. 384^r–407^r); *Lemnul crucii* (= Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci ale celor doi tâlhari) (f. 407^v–427^r); *Cuvânt de preînțeleapta Savila* (f. 427^v–437^r); *Preînălțarea lui Pilat, de răstignitul lui Hristos* (f. 437^v–454^v); *Cuvântul lui Sveti Grigorie de toate darurile besearcei* (f. 455^r–462^r); *Skazania oi premodrossti Vasili Veliki, Grigorie Bogoslov, Ioan Zlataust* (= Povestea preînțelepților Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur) (f. 462^v–472^r); *Cuvântul lui Sveti Ioan Zlataust. Cum pentru muiare toată lumea vru a peri* (sfârșitul lipsește, f. 472^r–474^v).

Codicele este, așadar, un miscelaneu religios, care debutează cu o serie de legende apocrife veterotestamentare, reunite în scrierea de mari dimensiuni numită *Palia istorică*, și se încheie cu o suită de legende referitoare la Noul Testament. Conținutul, aspectul său extrem de îngrijit, lipsa oricăror date cu privire la persoana copistului sugerează că a fost realizat pentru a servi educației religioase, de un scrib versat în transcrierea codicelor, dar neinteresat să-și noteze numele. Am avea a face, așadar, cu un codice destinat mediului monahal.

Codicele cuprinde și câteva însemnări, care nu aparțin însă scribului manuscrisului, ci unor posesori ai miscelaneului¹⁵. Una dintre ele are un caracter religios: „Stihuri./ Fraților, cu cât vom putea să ne silim,/ Ca întru împărăția lui Dumnezeu

¹² Vezi I. Franko, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, vol. I, Lvov, 1896, p. 19–23; E. Turdeanu, *art. cit.*, p. 102–104.

¹³ Pentru descrierea manuscrisului, vezi I. Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, II, București, 1913, p. 202–203; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 119; *Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, 2001 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV), p. 14–23; *Lemnul crucii*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Emanuela Timotin, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. V, București, 2001, p. 120–123.

¹⁴ Filele 381 și 382 sunt rupte. Pe fila 382^v și 383^r se află niște însemnări târzii, parțial conservate. Pe fila 383^v se află rugăciunea *Împărate creșesc*, scrisă de aceeași mână târzie; vezi I. Bianu, R. Caracaș, *op. cit.*, p. 202–203.

¹⁵ Însemnarea decolorată și ilizibilă de pe fila 244^v nu pare a aparține copistului codicelui sau unui contemporan al acestuia, ci mâinii care a lăsat nota din 1772 pe fila 243^v; cf. *Palia istorică*, *op. cit.*, p. 19.

toți să înțărăm;/ Și să privim slava lui cerească,/ Întru care și pre noi să ne învrednicească”¹⁶ (f. 186^v–187^r). O altă mână, cea a logofătului Tănase¹⁷, notează două însemnări privitoare la viața familiei sale: „Și am scrisu și eu, care mai în josu mă voiu iscăli, ca să știe și frati-mieu Enache. Ghenarie, 20, vl 1772. Tănasă logofăt” (f. 343^v); „Să se știe de când s-au însurat frati-mieu Enache în luna lui iulie, în 15 zile, la leat 1772” (f. 242^r).

Grație conținutului său, miscelaneul a suscitat admirația lui Gaster, care, în studiul care însoțea ediția parțială a *Vieții lui Adam și a Evei*, nota că manuscrisul este „de cel mai înalt interes pentru literatura și cultura română... o continuare rațională a textelor apocrife și bogomilice publicate de D-nu Hasdeu în vol. II al *Cuventelor din bătrâni*”¹⁸. Cu aceeași ocazie, Gaster spune că a cercetat numai câteva ceasuri miscelaneul, care i-ar fi fost luat de Hasdeu, și își exprimă speranța că acesta va realiza o ediție a manuscrisului, așa cum făcuse și pentru *Codicele Sturzan*¹⁹.

Remarca ușor acidă a lui Gaster ne permite să înțelegem că cei mai iluștri filologi ai veacului al XIX-lea considerau ms. 469 drept un codice important al literaturii române vechi. Cu siguranță, nu doar ei apreciau valoarea manuscrisului: stă mărturie faptul că în timpul primului război mondial, în contextul invaziei germane, codicele a fost trimis la Moscova, unde a rămas până în 1936, când a revenit în fondul Bibliotecii Academiei. Abia atunci Cartoian l-a putut citi și utiliza pentru definitivarea celui de al doilea volum al monografiei sale asupra cărților populare²⁰.

Manuscrisul revine definitiv în circuitul științific în 1984, când Mihai Moraru editează trei texte din miscelaneu: *Viața lui Adam și a Evei*, *Lemnul crucii* și *Cuvânt de preaînțeleapta Savila*²¹. Volumul al IV-lea al seriei *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, inițiate de I. Gheție și Al. Mareș și publicate sub egida Institutului de Lingvistică din București, a fost consacrat ediției *Paliei istorice*; editorii, Alexandra Moraru și Mihai Moraru, au ales ca text de bază

¹⁶ Așezarea sub formă de versuri îi aparține logofătului.

¹⁷ Pentru un Tănase logofăt s-a scris în 1729 un miscelaneu cuprinzând *Minunile Maicii Domnului și Mântuirea păcătoșilor*; vezi ms. 2024, f. 269^r; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, 1959, p. 222–223. Nu putem spune dacă este vorba despre una și aceeași persoană.

¹⁸ M. Gaster, *art. cit.*, 1883, p. 74.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, *Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 91, care, în studiul consacrat apocrifului *Condamnarea lui Pilat*, a cărui cea mai veche variantă românească se află în ms. 469, amintește periplul codicelui și revenirea acestuia în fondurile Academiei Române. Opinia lui Mircea Angheliescu, conform căreia miscelaneul s-a întors de la Moscova în 1957, nu trebuie reținută; vezi M. Gaster, *op. cit.*, 1983, p. 385, nota 10.

²¹ Pentru textul apocrifului *Viața lui Adam și a Evei*, vezi I. C. Chițimia, Stela Toma (coord.), *op. cit.*, p. 193–198.

scrierea din ms. 469²². La rândul nostru, în cadrul volumului al V-lea al aceleiași serii, am ales un text din același codice pentru a edita apocriful *Lemnul crucii*²³.

b) Manuscrisul 1255, care cuprinde o versiune fragmentară a apocrifului de care ne ocupăm, conține următoarele texte²⁴: *Descoperirea celor 12 vineri mari* (text fragmentar) (f. 1^v); *Roata norocului* (f. 2^r–5^r); *Însemnări de stare civilă* (f. 5^v–6^r); *Rugăciunea carea se zice în toate zilele ca să dobândim sfârșit bun vieții* (text acefal) (f. 6^v); *Versuri* (f. 6^v); *Pravilă bisericească* (f. 7^v); *Versuri* (f. 8^r); *Descoperirea celor 12 vineri mari* (f. 8^v); *Apocalipsul Maicii Domnului* (f. 9^r–10^v); *Legenda duminicii* (f. 10^v–12^r); *Fragment eshatologic* (Pentru învierea morților, cum va fi) (f. 12^v–13^r); *Cazanii la oameni morți* (f. 13^r–14^v); *Tâlcul sfintei liturghii* (f. 14^v–15^v); *Lupta arhanghelului Mihail cu Satanail* (f. 15^v–18^r); *Viața lui Adam și a Evei* (f. 18^r–18^v); *Pentru zilele ceale reale, care sânt în fieșce lună* (f. 18^v–19^r); *Întrebări și răspunsuri* (f. 19^r–21^v); *Descoperirea sfintei liturghii* (text acefal) (f. 22^r–24^v); *Omilie* (f. 24^v–27^r); *Vedenia Sfântului Macarie* (f. 27^v–28^v); *Trepetic* (f. 28^v–30^r); *Cazanie la oameni morți* (f. 30^r–31^v); *Pentru patemile Domnului nostru Isus Hristos, ce au pățimit până la răsticnire* (f. 32^r–33^r); *Rugăciune înainte de ispovedanie* (f. 33^v–34^r); *Învățătură pentru ispovedanie* (f. 34^r); *Însemnări și încercări de condei* (f. 34^v, 38^v); *În scurt arătare și închinăciune a sfântului munte al Atonului* (f. 35^r–38^r).

Codicele a fost realizat prin strădania bărbierului Matache și a dascălului Dumitrache, la cererea unui pescar din Pitești²⁵.

c) Ms. 3813 este, ca și ms. 469, un miscelaneu religios, realizat de mai multe mâini anonime, care cuprinde următoarele scrieri²⁶: *Rugăciune în toate diminețile, când se scoală creștinul din somn* (f. 2^r–3^v); *Rugăciunile priceștani* (text acefal) (f. 4^r–v); *Rugăciunea mai nainte de ispovedanie* (f. 5^r–6^v); *Rugăciunile săptămânii* (f. 7^r–24^v; 111^r–116^v); *Rugăciunile celor ce merg spre somn* (f. 25^r–34^v); *Rugăciunile dimineții* (textului îi lipsește sfârșitul) (f. 35^r–40^v); *Rugăciunile priciștaniei* (text acefal) (f. 41^r–51^r); *Rugăciunile după sfânta cuminecătură* (f. 51^v–54^v); *Rugăciuni de multe trebi* (f. 55^r–58^r); *Mărturisirea păcatelor în toate zilele* (f. 58^v–59^r); *Pascalie*²⁷ (f. 59^v–67^v); *Învățături creștinești pentru numele și semnul creștinului*

²² *Palia istorică, op. cit.*

²³ *Lemnul crucii, op. cit.*, p. 107–199.

²⁴ Ne bazăm pe descrierea din G. Ștrempel, Fl. Moșil, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967, p. 371–374. Pentru o descriere mai succintă a codicelui, vezi G. Ștrempel, *op. cit.*, 1978, p. 267–268. Ameliorarea descrierii manuscrisului s-a făcut tacit. Pentru *Legenda duminicii* din acest codice, vezi *Legenda duminicii*, studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 10), București, 2005, p. 152; pentru *Apocalipsul Maicii Domnului*, vezi Cristina-Ioana Dima, *Apocalipsul Maicii Domnului. Versiuni românești din secolele al XVI-lea – al XIX-lea*, studiu monografic, ediție și glosar, București, 2012, p. 152.

²⁵ Vezi notele celor doi scribi în G. Ștrempel, *op. cit.*, 1978, p. 268.

²⁶ Am corectat tacit descrierea din G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, București, 1987, p. 254.

²⁷ Aceasta privește datele sărbătorilor pascale din perioada 1716–1747; intervalul nu poate fi însă utilizat pentru datarea manuscrisului; vezi Al. Mareș, *Cea mai veche versiune românească a Florii darurilor*, în idem, *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 2006, p. 135–136.

(sub formă de întrebări și răspunsuri, textul este discontinuu) (f. 68^r–76^v); *Tâlcuiri și simboluri religioase* (= Începătură înțelegerii a multe felii de lucruri) (f. 78^r–81^v); *Lemnul crucii* (= Cuvânt pentru sfânta cruce ales de Grigorie Bogoslov și de ceale 2 cruci ale celor 2 tâlhari) (f. 81^v–91^r)²⁸; *Viața lui Adam și a Evei* (= Început de la Adam până la sfârșit a toate, cum s-au făcut) (f. 91^r–101^v), *Jertfa lui Avraam* (text acefal, lipsește o pagină) (f. 102^r–103^r), *Rugăciuni către Maica Domnului* (f. 104^r–110^v).

Codicele cuprinde foarte multe rugăciuni, între care unele trebuiau rostite zilnic, în diferite momente ale zilei, iar altele ocazional (la spovedanie, la împărtășanie). Caracterul ritmic al citirii acestora sugerează că miscelaneul era folosit în mediu monahal. O utilizare similară sugerează și faptul că niciunul dintre copiștii manuscrisului (cel puțin trei) nu se semnează, deși scriu diverse bucăți din codice²⁹. Astfel, *Rugăciune în toate diminețile, când se scoală creștinul din somn*, *Rugăciunile priceștani*, *Rugăciunea mai înainte de ispovedanie*, *Rugăciunile săptămânii*, *Rugăciunile celor ce merg spre somn*, *Rugăciunile dimineții* sunt scrise de o mână, în timp ce *Rugăciunile priciștaniei*, *Rugăciunile după sfânta cuminecătură*, *Rugăciuni de multe trebi*, *Mărturisirea păcatelor în toate zilele* sunt scrise de altă mână. Apocriful *Viața lui Adam și a Evei* era conceput ca o parte a unui grup de texte, împreună cu *Tâlcuiri și simboluri religioase*, *Lemnul crucii* și *Jertfa lui Avraam*, după cum arată faptul că toate sunt scrise de aceeași mână și că sunt numerotate continuu cu cifre chirilice, în partea superioară a filelor.

d) Tot un miscelaneu religios, realizat de o singură mână, este și ms. 5054, care cuprinde următoarele scrieri³⁰: *Palia istorică* (= *Sfântul al nostru părinte Epifanie Chipreaninul scrie dintâiu de facerea ceriului și a pământului, de mare și de toate cele ce petrec într-însele, cum am zice de cele cerești și de cele pământești și de cele dedesupt câte făcu Dumnezeu în șase zile*) (f. 1^r–106^v); *Viața lui Adam și a Evei* (= Începem de la Adam până în sfârșit toate cum s-au făcut. Bitiia) (f. 101^r–106^v); *Lemnul crucii* (= *Cuvânt ales al lui Grigorie Bogoslov de cinstita cruce a lui Hristos și de ceale doao cruci a celor doi tâlhari*) (f. 107^r–111^v); *Cuvânt de preaințeleapta Savila* (f. 111^v–113^v); *Preainălțarea lui Pilat, de răstignitul lui Iisus Hristos* (f. 114^r–117^v); *Întrebări și răspunsuri ale lui Grigorie de Nazianz, Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur despre darurile bisericesti* (= Cuvântul lui sfete

²⁸ Pentru *Lemnul crucii*, vezi *Lemnul crucii*, *op. cit.*, p. 148.

²⁹ Pentru practici similare de scriere în mediul monastic, vezi A. Timotin, *Doi copiști necunoscuți de la Mănăstirea Cernica de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, „Limba română”, LII, 2003, p. 555–559.

³⁰ Am corectat tacit descrierea codicelui din G. Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1992, p. 191. Pentru *Palia istorică* din acest codice și pentru raportul său cu textul similar din ms. 469, vezi *Palia istorică*, *op. cit.*, p. 15, 23–26, 38–46, 101–243; pentru apropierea dintre varianta apocrifului *Lemnul crucii* din acest codice și cea din ms. 469, vezi *Lemnul crucii*, *op. cit.*, p. 145–148 și 193–199; pentru *Jitiia a doasprezece vise*, vezi *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învățătură despre vremea de apoi a prorocului isaia*, studii monografice, ediție și glosar de Al. Mareș (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, VIII), București, 2003, p. 48–49, p. 63–64.

Grigorie de toate darurile bisericesti) (f. 117^v–127^r); *Jitiia a doasprezece vise* (f. 127^r–130^v).

Din punctul de vedere al conținutului, codicele este foarte apropiat de ms. 469, cuprinzând aceeași scriere de mari dimensiuni despre Vechiul Testament și o serie de apocrife privitoare la Noul Testament. Compoziția, aspectul îngrijit, realizarea sa de către un scrib care nu dă informații cu privire la condițiile în care a realizat manuscrisul sugerează că miscelaneul a fost realizat în mediul monahal, pentru a servi educației religioase.

3. DATArea TEXTELOR

Pentru un singur text se cunoaște perioada exactă a copierii sale. Este vorba despre ms. 1255, care, după cum arată două însemnări manuscrise, a fost redactat în perioada 1834–1836³¹.

Pe baza particularităților grafice, s-a considerat că ms. 3813 și 5054, care nu cuprind note privitoare la perioada alcătuirii lor, datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea³².

Cel mai vechi codice care ilustrează această traducere este ms. 469, iar perioada alcătuirii sale a generat numeroase discuții, deoarece nu există nicio informație manuscrisă în această privință. Pe baza analizei grafiei, Gaster a notat, în ocazii diferite, că ms. 469 ar data din perioada 1600–1625³³ sau din prima jumătate a secolului al XVII-lea³⁴. Opinia privind datarea codicelui în primul sfert al veacului al XVII-lea a fost larg adoptată, fie de unii autori ai cataloagelor de manuscrise³⁵, fie de istoricii literaturii române vechi³⁶, de lexicografi³⁷ sau de istoricii ai limbii³⁸. Uneori, s-a notat că manuscrisul datează din secolul al XVII-lea, fără mențiuni suplimentare³⁹.

³¹ Însemnările au fost reproduse în G. Ștrempel, *op. cit.*, 1978, p. 268.

³² Datările codicelor au fost propuse în idem, *op. cit.*, 1987, p. 254 (pentru ms. 3813) și în idem, *op. cit.*, 1992, p. 191 (pentru ms. 5054). Datările au fost acceptate în edițiile recente care au discutat texte din cele două codice; vezi *Palia istorică*, *op. cit.*, p. 15; *Lemnul crucii*, *op. cit.*, p. 117–118.

³³ M. Gaster, *art. cit.*, 1883, p. 74; idem, *op. cit.*, 1891, p. 64.

³⁴ *Ibidem*, p. CXLVII.

³⁵ I. Bianu, R. Caracaș, *op. cit.*, p. 202–203.

³⁶ Vezi N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Rodica Rotaru, A. Rusu, București, 1996, p. 114. Probabil tot la ms. 469 se gândea și Sextil Pușcariu, când nota că apocriful despre Adam și Eva se păstrează într-un manuscris „de pe la începutul secolului al XVII-lea” (vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 82).

³⁷ De exemplu, pentru *ladan*, termen care pare a avea prima atestare românească chiar în *Viața lui Adam și a Evei* din ms. 469, DLR notează că cea mai veche utilizare datează din 1600–1625; vezi *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, IV, București, Editura Academiei Române, 2008, s.v. *ladan*.

³⁸ Vezi C. Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, 2009, p. 105.

³⁹ Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, 1938, p. 91; E. Turdeanu, *art. cit.*, p. 105.

În 1984, când a editat trei apocrife din miscelaneu, analizând particularitățile grafice ale codicelui, Mihai Moraru propunea mijlocul veacului al XVII-lea ca perioadă de redactare a acestuia⁴⁰. În 2001, în ediția consacrată *Paliei istorice*, realizată cu Alexandra Moraru, a sugerat că miscelaneul datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁴¹.

În 2001, când am editat *Lemnul crucii* din acest codice, am încercat să datăm ms. 469 pe baza analizei filigranologice, cea mai sigură metodă de a data manuscrisele românești⁴², și am identificat un filigran de tipul sirenă cu trâmbiță, foarte asemănător unor filigrane inventariate de J. Kemény, care au circulat în Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVII-lea⁴³. În condițiile în care filigranul identificat și cele precis datate nu sunt identice, condiție esențială pentru datarea riguroasă a miscelaneului, este prudent să considerăm că miscelaneul datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. O opinie similară a avut și Al. Mareș, într-un studiu în care s-a referit și la *Cuvântul despre preaițeleapta Savila* din acest manuscris⁴⁴.

4. LOCALIZAREA TEXTELOR ȘI A TRADUCERII

Cele mai vechi trei manuscrise nu cuprind însemnări ale scribilor care să conțină informații despre regiunea de origine a acestora. Doar despre ms. 1255 se știe că a fost realizat în București, pentru un comanditar din Pitești. Faptul că manuscrisele care nu cuprind date privind originea scribilor sunt exact cele care nu sunt precis datate complică analiza, în condițiile în care, pentru a localiza corect un text este necesar ca faptele de limbă caracteristice să fie comparate cu fapte identice contemporane⁴⁵.

Manuscrisele 3813 și 5054 provin din Țara Românească. Despre ms. 3813 s-a pronunțat în acest sens Emil Turdeanu, care a prezentat și o serie de particularități lingvistice în favoarea ipotezei sale⁴⁶. În același timp, textul prezintă o serie de fonetisme alternante, explicabile prin uzul fluctuant al scribului, respectiv prin proveniența sursei codicelui din altă regiune lingvistică decât cea a scribului manuscrisului: palatalizarea ocazională a lui *f* în *hiară* (99^v); cf. *fierile* (95^r, 97^r); conservarea lui *ğ* în *încungiurat* (94^v); cf. *junghiiat* (98^v).

⁴⁰ I. C. Chițimia, Stela Toma (coord.), *op. cit.*, p. 191, 202, 217. O opinie similară înaintase G. Ștrempel, în *op. cit.*, 1978, p. 119.

⁴¹ *Palia istorică*, *op. cit.*, p. 27.

⁴² I. Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, 1974, p. 92–98.

⁴³ Vezi *Lemnul crucii*, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁴ Al. Mareș, *Note despre Prorocirea Sibilei*, în *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006, 197.

⁴⁵ I. Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, 1974, 109–119.

⁴⁶ E. Turdeanu, *art. cit.*, p. 108.

În ediția consacrată *Paliei istorice*, Alexandra Roman-Moraru și Mihai Moraru s-au pronunțat în favoarea localizării ms. 5054 în Țara Românească, evidențind însă și numeroasele alternanțe fonetice din cadrul textului, explicate prin faptul că sursa provenea din altă regiune lingvistică⁴⁷. Cu aceeași ocazie, ei au discutat și o notă din codice, care dovedește că scribul însuși era conștient de diferențele dintre graiul său și graiul sursei sale: „Lucru plăcut lui Dumnezeu mai mult decât alte bunătăți ne învățăm din dumnezeiasca scriptura aceasta. *Numai sântem rugători dumnealor voastre că pre cât am putut și am adevărit a înțeleg<er>ii vorbii moldovenești, păzind cu amăruntul unirea cuvintelor*; ci și noi fiind alunecați în gândul a multor alunecări, ne rugăm dumnealor voastre, gășind multe greșeli, să avem iertare și Domnul să vă ierte” (ms. 5054, f. 130^v). Referința la „vorba moldovenească” sugerează că modelul ms. 5054 este moldovenesc sau cel puțin că sursa modelului este moldovenească⁴⁸. Al. Mareș a susținut, la rândul său, originea muntenească a scribului ms. 5054 și utilizarea de către acesta a unei surse moldovenești⁴⁹.

Cu privire la localizarea ms. 469, s-au exprimat mai multe opinii, unele bazate exclusiv pe textele din acest codice editate de Moses Gaster, între care unul reprezintă un fragment din *Viața lui Adam și a Evei*.

Fără a aduce argumente în favoarea tezei sale, Moses Gaster considera că cele două texte publicate în *Chrestomație* sunt muntenești⁵⁰.

La rândul său, G. Ivănescu a discutat câteva particularități ale textelor editate de Gaster și a propus o nouă localizare: *Călătoria lui Sith la rai* ilustrează zona de nord a „dialectului literar din centrul și nordul Ardealului”⁵¹, după cum arată forme precum *mânile, acmu, așA*, în timp ce fragmentul din *Paleea* ar ilustra graiul sudic al aceluiași dialect, după cum ar indica formele alternante *acmu – acum, pîine – mânile, așA*. În opinia sa, localizarea muntenească propusă de Gaster este inacceptabilă mai ales din cauza faptului că textele „au pretutindeni g și dz”⁵².

Pornind de la ipotezele celor doi, Emil Turdeanu a circumscris o arie mai largă în cadrul căreia circulau fenomenele discutate de Ivănescu, care includea și nordul Transilvaniei și Moldovei. Pe baza particularităților dialectale, el localizează protograful de pe care s-a realizat ms. 469 în Moldova de nord și ms. 469 la sud de Carpați – așa cum presupusese și Gaster – mai exact în Oltenia⁵³.

Când a editat cele trei texte din ms. rom. 469, Mihai Moraru a localizat miscelaneul în Transilvania⁵⁴.

⁴⁷ *Palia istorică*, op. cit., p. 15, 38, 43–45.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 39–40.

⁴⁹ Al. Mareș, op. cit., 2003, p. 63–64.

⁵⁰ M. Gaster, op. cit., I, 1891, p. XCIV.

⁵¹ G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947–1948, p. 110.

⁵² *Ibidem*, p. 113.

⁵³ E. Turdeanu, art. cit., p. 107–108.

⁵⁴ I. C. Chițimia, Stela Toma (coord.), op. cit., p. 191, 202, 217.

Analiza detaliată a limbii *Paliei istorice*, scriere de mari dimensiuni, le-a permis editorilor să formuleze cele mai detaliate observații cu privire la localizarea textului, pe baza unui număr foarte mare de particularități lingvistice. Ei au observat că, în ansamblu, acestea oscilează între normele subdialectului nordic și cele ale subdialectului sudic, cu predominarea primelor, vizibilă mai ales în privința lexicului, în timp ce la nivel fonetic și morfologic formele de tip nordic sunt de cele mai multe ori dublate de corespondentele lor de tip sudic, raportul lor fiind variabil de la caz la caz, preponderente fiind cele de tip nordic. Coroborând informațiile furnizate de răspândirea acestor particularități, s-a ajuns la concluzia că textul ilustrează o variantă literară sud-vest ardelenească⁵⁵. În ceea ce privește modelul copiei din ms. 469, care nu este, în mod obligatoriu, protograful traducerii, s-a considerat că acesta ar fi moldovenesc⁵⁶.

Tot o origine sud-vest transilvăneană am considerat a avea și *Lemnul crucii*, date fiind numărul preponderent al trăsăturilor nordice și alternanța unor forme, întâlnită doar în această regiune⁵⁷. Pe baza trăsăturilor lingvistice, am stabilit că modelul scrierii este, de asemenea, nordic, eventual moldovenesc, în condițiile în care traducătorul român pare a fi folosit un text de proveniență rusească⁵⁸.

Cercetarea particularităților lingvistice ale *Vieții lui Adam și a Evei* confirmă aceste opinii. Iată câteva trăsături care indică o proveniență nordică a textului:

a) conservarea exclusivă a lui [g̃] în forme precum *agiunse* (398^f), *giunghheat* (400^f), *încungiurăm* (391^v), *pregiur* (385^f). Rostirea cu *j* era proprie Țării Românești (mai puțin în unele zone de nord ale Olteniei) și sud-estului Transilvaniei, din secolul al XVI-lea și până în secolul al XVIII-lea, [g̃] fiind utilizat în celelalte regiuni nordice⁵⁹.

b) neanticiparea elementului palatal în *mânile* (402^v, 405^f). Anticiparea elementului palatal se întâlnește mai ales în Țara Românească⁶⁰.

c) monoftongarea diftongului *ea*: „Cum cutezaș tu deșchide gura ta spre *mâncare* ce-ț zise ție Dumnezău să nu mănânci” (403^f). Fenomenul se întâlnește în graiurile de nord (regional în zona Banatului) și în Oltenia de nord⁶¹.

⁵⁵ *Palia istorică*, op. cit., p. 27–32.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 32–33.

⁵⁷ *Lemnul crucii*, op. cit., p. 128–133.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁵⁹ Vezi I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 193–200. Pentru evoluția africateri în Transilvania, atestată în documente din secolul al XVIII-lea, vezi I. Gheție, *Evoluția africateri în Transilvania după 1700*, FD, VI, 1969, p. 43–48. Forme similare apar și în alte texte din codice: *agiunse* (*Palia istorică*, f. 172^v; *Lemnul crucii*, 417^v); *giunghiat* (*Palia istorică*, f. 43^v); *pregiur* (*Lemnul crucii*, 417^f); cf. *primpregiurul* (*Palia istorică*, f. 178^f).

⁶⁰ I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne...*, op. cit., p. 102–104. Aceeași formă apare și în *Palia istorică* (13^v), dar și în *Lemnul crucii: mânilor* (f. 422^v).

⁶¹ *Ibidem*, 114–117.

d) rostirea moale generală a lui *d* în *de*, *din*. În secolul al XVII-lea, durificarea este atestată în Țara Românească și, ocazional în Banat, din secolul următor apărând și atestări din Bihor și sud-estul Transilvaniei⁶².

e) folosirea exclusivă a grupului consonantic [sv], cu [v] neevoluat la [f]: *svârșit* (384^r), *svânta* (394^v). Forme alternante se întâlniseră în toate regiunile românești, cu excepția sud-estului Transilvaniei, dar inovația era mai răspândită în Țara Românească (cu excepția Olteniei)⁶³.

f) velarizarea lui *e* în *blăstăma-mă-vor* (403^v). Fenomenul era curent în Transilvania și Moldova în secolul al XVII-lea⁶⁴.

g) utilizarea pronumelui negativ *nimea* (396^v). Forma este atestată în secolul al XVII-lea în Oltenia, Moldova, Banat și Transilvania (cu excepția zonei de sud-est, unde apare sporadic și *nimeni*)⁶⁵.

h) utilizarea repetată a adverbului *mainte* (392^v, 398^r), eventual în cadrul locuțiunii prepoziționale *mainte de* (384^r). În veacul al XVII-lea, forma apare în texte moldovenești, ardelenesti și oltenesti⁶⁶.

O serie de fenomene se prezintă sub forme alternante:

a) palatalizarea ocazională a lui [f] la [h]: *hi* (391^v), *să hie* (393^r), *să hii* (394^r); cf. *aț fi* (387^v), *să fii* (394^r), *va fi* (398^r), *fierile* (386^v), *fiu* (402^r) etc.⁶⁷.

b) apariția sporadică lui [dz], în cadrul unor cuvinte scrise, uneori, în imediată apropiere: *amiazădzi* (386^r), *cădzu* (389^r), *Dumnezău* (385^v), *frunza* (389^r); cf. *căzu* (384^v, 389^r, 390^r, 390^v), *Dumnezău* (390^r, 391^v, 392^v), *frunza* (388^r), *frunză* (389^r), *zi* (399^v, 406^v)⁶⁸.

c) rostirea alternantă a lui *s*, *dz*, *z* în *sămn* (396^v), *sămnul* (398^r, 398^v); *sămna* (406^r); *Dumnezău* (385^v); *Dumnezău* (385^v, 387^r); cf. *zise* (385^v); *patruzeci* (398^r), *șaptezeci* (384^v).

d) rostirea dură a lui [ș] în *așa* (386^r), *greșală* (384^r), *șarpe* (387^v), mai bine reprezentată decât rostirea moale a acestuia: *așea* (391^r, 401^r), *ședea* (384^r), *șezum* (399^r).

e) rostirea alternantă a lui [ș] în cazul formelor *șapte* (392^v); cf. *șaptezeci* (384^v), *șasea* (406^v).

⁶² *Ibidem*, p. 147–149.

⁶³ *Ibidem*, p. 136–139.

⁶⁴ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, 1975, p. 133. Pentru prezența fenomenului în texte literare, vezi *Palia istorică*, *op. cit.*, p. 77. În ms. 469, forme asemănătoare apar și în *Palia istorică: blăstăma* (206^r).

⁶⁵ I. Gheție, *op. cit.*, 1975, p. 163–164.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 176; I. Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, 1997, p. 345. Adverbul apare și în *Palia istorică* (38^v).

⁶⁷ Palatalizarea era un fenomen caracteristic Moldovei, dar apărea sporadic și în Muntenia și în regiunile de peste noți; vezi I. Gheție, *op. cit.*, 1975, p. 122–123.

⁶⁸ La mijlocul secolului al XVII-lea, [z] era întâlnit în Muntenia, în regiunea Brașovului și în zona Sibiului, a Albei; vezi *ibidem*, 146–147.

f) formele *deșchiseră* (389^f), *deșchide* (402^v, 403^f) sunt concurate ocazional de *deschiș* (388^v).

g) articolul hotărât proclitic *lui*, utilizat frecvent, este prezent, într-un singur caz, sub forma *lu*: „zisa *lui* Adam” (386^v); cf. „ucisul *lu* Cain” (399^v).

h) articolul posesiv variabil este utilizat alături de cel invariabil: „tu *ale* lui toate știi” (385^f); „pământul iaste *al* meu, iară *a* lui Dumnezeu sânt ceriurile și raiul. Deci de veri să hii *al* meu, tu lucrează pământul, iară de vei să fii *a* lui Dumnezeu, tu mergi în rai” (394^f); „*Al* cui iaste pământul, *al* aceluia sânt și eu și feciorii miei” (394^v);

i) formele *acum* (397^v) și *acmu* (403^v).

Analiza arată că trăsăturile textului sunt, de cele mai multe ori, similare celor din *Palia istorică* și din *Lemnul crucii*, cu diferența că *Viața lui Adam și a Evei*, text de mici dimensiuni, nu cuprinde, ca *Lemnul crucii* și spre deosebire de *Palia istorică*, termeni care să poată fi utilizați în localizarea scrierii⁶⁹. În aceste condiții, vom spune că *Viața lui Adam și a Evei* ilustrează, ca și celelalte scrieri din ms. 469, graiul din sud-vestul Transilvaniei.

Prima traducere românească a *Vieții lui Adam și a Evei* pare a se fi realizat în Moldova, așa cum arată elemente lingvistice sau fapte care țin de istoria textelor din ms. 469 și 5054: apocriful *Palia istorică*, cea mai amplă scriere din ms. 469, are o proveniență moldovenească, probată lingvistic; ms. 5054 are la bază texte moldovenești; textele primei traduceri a *Vieții lui Adam și a Evei* provin din scrieri ucrainene sau rusești; aceeași origine o are și traducerea apocrifului *Lemnul crucii*, la rândul său prezent în ms. 469, 3813 și 5054.

5. CONCLUZII

Apocriful *Viața lui Adam și a Evei*, singurul text care prezintă existența primilor oameni de la crearea până la moartea lor, este conservat în opt copii românești, provenind din două traduceri ale versiunii slave scurte.

Prima traducere, de care ne-am ocupat aici, este păstrată în patru codice, scrise din a doua jumătate a veacului al XVII-lea până în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea. Cel mai vechi text, din ms. 469, a atras în repetate rânduri atenția specialiștilor, grație aprecierii acordate de Moses Gaster. În veacurile al XVII-lea – al XVIII-lea, apocriful circulă în miscelanele religioase, foarte probabil în mediul monahal, fiind scrise atent de scribi care țin să-și păstreze anonimul. Abia după primul sfert al veacului al XIX-lea uzul apocrifului se laicizează și o variantă fragmentară a sa este copiată la comanda unui pescar piteștean (ms. 1255).

⁶⁹ *Prorocirea Sibilei*, un text de mici dimensiuni, cuprinde totuși un element lexical care contribuie la localizarea nordică a miscelaneului: *adămană*; vezi I. C. Chițimia, Stela Toma, *op. cit.*, p. 218. Termenul este atestat în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Hurmuzaki* și a fost înregistrat în perioada contemporană în Bistrița-Năsăud; vezi I. Gheție, *op. cit.*, 1975, p. 178, 237.

În două rânduri, *Viața lui Adam și a Evei* este copiată alături de un text de mari dimensiuni consacrat istoriilor din *Vechiul Testament*, el figurând ca un liant între această scriere și cele privind istoria lui Hristos (ms. 469, 5054).

Analiza lingvistică a textelor arată că, deși protograful traducerii s-a realizat în Moldova, cele patru copii care o ilustrează au fost realizate în alte regiuni: în sud-vestul Transilvaniei, în cazul celui mai vechi text (ms. 469), și în Muntenia, în celelalte trei situații (ms. 1255, 3813, 5054).

LA TRADITION ROUMAINE DE L'APOCRYPHE *LA VIE D'ADAM ET D'ÈVE*.
LA PREMIÈRE TRADUCTION

(Résumé)

La première traduction roumaine de l'apocryphe *La Vie d'Adam et d'Ève* est illustrée par quatre manuscrits, préservés dans la Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest. Les textes ont été écrits pendant une période qui s'étend de la seconde moitié du XVIIe siècle à la quatrième décennie du XIXe siècle. Le contenu des codex et leurs particularités codicologiques montrent que les plus anciens manuscrits ont été rédigés dans un milieu monastique pour servir à l'instruction religieuse, tandis que le manuscrit le plus récent a été achevé à la demande d'un poissonnier. Le plus ancien manuscrit a été rédigé dans le sud-ouest de la Transylvanie ; les trois autres codex proviennent de la Valachie.

Cuvinte-cheie: *Viața lui Adam și a Evei*, traducere românească, circulație, educație religioasă.

Mots-clés: *La Vie d'Adam et d'Ève*, traduction roumaine, diffusion, instruction religieuse.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
etimotin@yahoo.com*